

העלייה השאלונית בארץ-ישראל בשנות השלושים

העלייה השאלונית בארץ-ישראל בשנות השלושים הייתה גל הגירה חשוב בתולדות הצינונות. רוב פרטיה ומרכיביה של עלייה זו אינם ידועים עדיין לציבור ותרומתה הגדולה אינה מוכרת. חיבור זה ידון באופיה ויפרט את מרכיביה. לנוכח השואה שפקדה את יהדות שאלוניתק ויוון וגרמה להשמדת רוב רובן של הקהילות היהודיות הללו, עליית השאלוניתקים לארץ-ישראל בשנות השלושים הייתה פעולת הצלה לפני המעשה. תרומת עלייה זו מורגשת בהתיישבות, ביהודו של נמל חיפה ובפיתוח תשתית יהודית ביפו-תל אביב. מספר קטן של שאלוניתקים הגיע גם לירושלים.

מאורעות קמבל בשאלוניתקי, ב-1931, הביאו בעקבותיהם זרם גדול של עולים, בין 15,000 ל-18,000 יהודים שעלו בין השנים 1933-1938. במהותה, הייתה זו עלייה ציונית ותוססת. בהיעדר סרטיפיקטים, הגיעו רוב העולים כתיירים ופשוט נשאו בארץ. ממדי העלייה הוגדלו על-ידי צירוף נפשות למשפחות שקיבלו אשרות כניסה. הצירוף נעשה באמצעות אימוץ פיקטיבי, הוספת נערים למשפחות קיימות ונישואים פיקטיביים. רוב העולים משאלוניתקי באותה תקופה היו עובדי כפיים, ומיעוטם היו בעלי-הון, סוחרים, ובעלי מקצועות חופשיים.

ההתלהבות של יהודי שאלוניתקי, שהפצירו בקרוביהם לעלות ארצה, נמשכה מהעשור השני והשלישי של המאה העשרים. דוגמת יהודה אברהם כהן הציגה את רמת הציפיות הגבוהה כלפי העלייה לארץ-ישראל, בקרב יהודים רבים בשאלוניתקי.¹ בערך ב-1930 הגיע כהן לארץ כתייר והבריטים סירבו לתת לו אישור להשתקע בארץ, וכשעמדו לגרשו מן הארץ, מחה והצית עצמו למוות.

במאורעות קמבל, העלו באש נוער אוניברסיטאי מן ה-E.E.E (האיחוד הלאומי היווני) ופליטים מאסיה הקטנה את שכונת קמבל, והותירו כ-250 משפחות ללא קורת גג. רבים מבעלי המשפחות האלה היו דייגים, והם ונשאו חסרי כל. מעשה זה ביטא את אדיהיכולת של הקהילה היהודית המקומית להגן על עצמה. לפני בואם של הפליטים היוונים האורתודוקסים, ב-1922-1923 (מתורכיה), היוו היהודים רוב בעיר וחשו בטוחים בעיר "היהודית" שלהם. ואילו לאחר מאורעות קמבל, ב-1931, ירד מנינם לכדי רבע מן האוכלוסיה הכללית. הם לא יכלו להשלים עם הירידה במעמדם הכלכלי והחברתי, ובנוסף, כפי שכתב דוד בנבנשתי:

1 דוד רקנטי (עורך), זכרון שאלוניתקי, גדולתה וחורבנה של ירושלים ובלקן, כרך א', תל-אביב, הוועד להוצאת ספר קהילת שאלוניתקי, תשל"ב, עמ' 219.

...וביחוד הפגיעה בכבוד הלאומי גרמו לעליה מכל שכבות העם לאלפיהם וביניהם בנקאים, סוחרים, תעשיינים, עיתונאים וסופרים. בשנים 1934-1932 עלו כ-10,000 נפש. רבים היגרו גם למערב אירופה ולדרומה, למצרים, לארצות-הברית ולאמריקה הלאטינית.²

מספר יהודי שאלוניקי ירד ב-1935 ל-53,000 נפש, מאומדן אוכלוסין של כ-70,000 עד 90,000 בתחילת המאה העשרים.³ כבר בשנת 1936 הגיעו לארץ-ישראל מעל 15,000 עולים משאלוניקי.⁴

באזור תל-אביב בנו העולים השאלוניקאים את שכונת פלורנטין, שיכון עולי יוון ביד-אליהו, והיו החלוצים בשכונת שפירא, תל-נורדאו ותל-ברוך.⁵ רוב העולים השאלוניקאים התגוררו בשכונת פלורנטין, אשר נוסדה על-ידי שאלוניקאים ב-1924. השכונה קרויה על-שם הקבלן השאלוניקאי והראשון מבין מקימיה ותושביה, שלמה פלורנטין. חברים בחברה השאלוניקאית "שאלוניקי-פלשתינה" רכשו קרקעות ובתים בצפון יפו ובתל-אביב ועלו ארצה. ב-1920, האחים משה ואנג'ל קרסו עלו לפלשתינה וקנו חלקות קרקע רבות באזור תל-אביב. מאוחר יותר נבנו השכונות העירוניות של "דרומיה" ו"לב תל-אביב המורחבת", ומגרשים נמכרו בעיקר לשאלוניקאים.⁶

מכשול גדול בארגון העלייה וההתיישבות של העולים מיוון היה הקושי להשיג סרטיפיקטים לעלייה. לאחר שממשלת בריטניה הגבילה את מספר היהודים שהיו רשאים להגר לארץ-ישראל, הנפיקה הסוכנות היהודית את האשרות לפי ארץ מוצא. בשנות השלושים לא היו יהודי יוון קורבנות טרור כיהודי גרמניה ומרכז אירופה, שסבלו מהשלטון הנאצי הארור, ולכן הם זכו למספר קטן ביותר של סרטיפיקטים. המשרד הארץ-ישראלי בשאלוניקי חילק את הסרטיפיקטים באמצעות ועדה, שהייתה מורכבת מנציגי תנועות הציונים הכלליים, המזרחי והרוויזיוניסטים. ומאחר שרוב יהודי יוון התגוררו בשאלוניקי, רק כמות מזערית של אשרות חולקו ליהודים בשאר הקהילות היהודיות ביוון. הסרטיפיקטים ניתנו לבודדים ולמשפחות, ועל-כן קיבלו הבודדים מספר קטן של אשרות, ואלה אומצו באופן חוקי על-ידי משפחות קטנות וצורפו אליהן; כך ניתן היה לנצל כל

2 דוד בנבשתי, יהודי שאלוניקי, בורות האחרונים, הליכות חיים, מסורת וחברה, ירושלים, קרית ספר, תשל"ג, עמ' 45.

3 שם.

4 רקנטי, עמ' 218.

5 ברוך עוזיאל (עורך), גינזן סלוניקי, קובץ א', תל אביב. "המכון לחקר יהדות סלוניקי", 1961, עמ' 95.

6 יצחק כרם, "תולדות הקהילה היהודית בשאלוניקי במאות התשע-עשרה וה-20", פנקס קהילת יהודי יוון, ירושלים, ירושם (בהכנה).

סרטיפיקט במלואו. מלבד זאת צורפו יחידים למשפחות בנישואים פיקטיביים או באמצעות שינוי שמות לזהות חדשה, כילדי הזוג, בעזרת השלטונות היוונים שהנפיקו להם תעודות חדשות. מנהיג "המזרחי" והרוויזיוניסטים, אברהם רקנטי, היה פעיל בוועדה של הפדראציה הציונית ביוון, שחילקה סרטיפיקטים לעלייה, ולאחר עלייתו ב-1934 מילא תפקיד מרכזי בקליטת עולי שאלוניקי ויוון בפלשתינה. הפדראציה הציונית, תחת מנהיגתו של א' רקנטי, לא הייתה שבעת רצון מהכמות הקטנה של הסרטיפיקטים שחולקו ליהדות יוון, וחיפשה דרכים נוספות לאפשר למאות להגיע לארץ-ישראל, גם בעלייה בלתי לגלית. מספר קטן של קפיטליסטים עשירים היו מסוגלים לשלם סכום של 1,000 לירות סטרלינג כדי לקבל רשות לעלות, אולם לרובם לא הייתה אפשרות מעין זו. עקב הקשיים, רבים הגיעו כתיירים, ופשוט נשארו בארץ לאחר-מכן. ארגונים כמו "מכבי" שלחו קבוצות של תיירים לארץ-ישראל, כדי להשתתף בוועידות "מכבי" או לבקר ב"יריד המזרח", והמשתתפים נשארו בארץ לאחר סיום האירועים. במקרה אחר ב-1933 ארגן הוועד לענייני הקרן הקיימת לישראל, נסיעה כדי להעביר לבית העלמין הישן של תל-אביב את עצמותיו של ד"ר משה קופינאס, אשר נפטר 10 שנים לפני-כן. יותר מ-350 יהודים מיוון נסעו לפלשתינה להשתתף בטקס ונשארו כתושבים לכל דבר.⁷

היו גם רבים שנסעו לארץ-ישראל כתיירים אמידים, לאחר שהוכיחו לקונסול הבריטי בשאלוניקי שברשותם 60 לירות סטרלינג. הכסף הזה הועבר מיד ליד בקרב יהודים שאלוניקאים חסרי יכולת שבעזרתו קיבלו אשרות תייר לפלשתינה. יצחק אלבו היה מזכיר המשרד הארץ-ישראלי בשאלוניקי בתחילת שנות העשרים. הוא עלה ארצה לחיפה בשנת תרפ"ו. הוא היה פטרונם של הדייגים השאלוניקאים, אשר עלו ארצה בשנות העשרים והשתקעו בעכו, ויחד עם ספנים שאלוניקאים עשו ניסיונות לחדור לעבודה בנמל חיפה בתחילת שנות השלושים. לאחר שאלכו בא בקשר עם יהודים בשאלוניקי, הבקיאים בעבודות הים, נעשה הצעד הראשון עם הצטרפותם של האחים צרפתי לעובדי נמל חיפה, עם הפירמה הערבית לספנות, רינו אבוז'ד ושותפיו.⁸

עיקר העלייה של ספנים ופועלי נמל החלה ב-1930, כאשר האחים יצחק, דוד ובן-ציון צרפתי עלו ארצה והביאו עמם את סירות המשא שלהם. הם נתקלו בהתנגדות עזה של העובדים הערבים, שעסקו בפריקה וטעינה של האוניות

7 רקנטי, עמ' 378-380; כרם;

Yitzhak Kerem, "Greek-Jewish Settlement in Eretz-Israel", AIS (Association for Israel Studies) Annual Conference. June 9-10, 1991. Barnard College of Columbia University. New York N.Y.

בחיפה. הם התגברו על ההתנגדות הזו רק כאשר הצטרפו לפירמה ערבית.⁹ באותה שנה, ב־1930, עלתה ארצה, לחיפה, קבוצה של שבעה סווארים, בראשותו של יהודה ברוך. הם נשלחו משאלוניקי על־ידי הסוכנות היהודית כאמצעות דוד פלורנטין. לאחר שבועיים קיבלו רשיונות עבודה ועסקו בפריקת דורה (מזון לבעלי חיים) וסחורות אחרות, בטעינת שקים והובלתם לנמל.¹⁰ ברוך עוזיאל עלה לארץ־ישראל משאלוניקי ב־1913. היה מורה לשעבר ומתמחה למשפטים (ולמים היה חבר־כנסת בארץ מטעם הציונים הכלליים) וחלם על נמל חיפה יהודי. דבר זה היה נחוץ ליישוב היהודי, כדי להתגבר על השליטה הערבית בנמל יפו, מה גם שהיה זה אלמנט נחוץ לשליטה בארץ־ישראל.

במקביל לעליית האחים צרפתי, פירסם ברוך עוזיאל, שנהיה לעסקן בקהילת יוצאי יוון בארץ־ישראל, מאמר בעיתון הארץ (22.9.1931) ובו הציע להעביר את אנשי הים משאלוניקי לארץ־ישראל. הוא טען, כי ברכתה של עלייה זו תגדל, אם יתנו יד להיאחזות יהודי שאלוניקי בספנות. הוא ציין, כי אין יהודים אחרים שיוכלו להיקלט במקצועות הים בקלות ובמהירות כמותם, משום שהם רגילים לעבודות הים "ועוסקים בה זה דורות, עד שיצא שמו של נמל שאלוניקי כנמל יהודי, שאין עובדים בו בשבת, מאחר שרוב מניינם של העובדים הם יהודים השומרים על קדושתה ושוכתים בה מכל מלאכה". המאמר לא עורר הד ציבורי, אך עוזיאל המשיך במאמציו.¹¹

עוזיאל ארגן את הגירת הסווארים השאלוניקאים לחיפה. הוא יזם את הקמת הוועד "חיפה-שאלוניקי", אשר לאחר מכן קיבל באופן רשמי את השם "ועדת הים". ועד זה, יחד עם "הוועד למען חיפה", ארגנו והביאו 300 אנשיים שאלוניקאים יהודים ומשפחותיהם לחיפה. לאחר מכן, כמזכיר "ועד הים", ריכז עוזיאל את עלייתם וקליטתם ושירת בהתנדבות כאיש קשר בין הוועד והגופים הקשורים לעניין ביוון ובארץ־ישראל.¹²

לאחר סיום בניית נמל חיפה, כאשר יהודי שאלוניקי, הרגילים בעבודת הים, היו שרויים במצוקה, מחמת השפל ביוון בעקבות המשבר הכלכלי החמור באירופה, שלח עוזיאל ב־28.3.1933 תזכיר ללשכת המסחר היהודית של חיפה, בקריאה להיענות לפניית יורדי הים השאלוניקאים הוותיקים, כדי למנוע קרבנות רבים ועמל רב ולהקים מעמד של עובדיים יהודיים בארץ־ישראל. מאחר שעוזיאל

9 צדוק אשל, נמל חיפה, מעבודות כפיים לטכנולוגיה מתקדמת, חיפה: רשות הנמלים בישראל – נמל חיפה, 1984, עמ' 39-40.

10 דוד רקנטי (עורך), זכרון שאלוניקי, גדולתה וחורבנה של ירושלים דבלקן, כרך ב', תל-אביב, הוועד להוצאת ספר שאלוניקי, תשמ"ז, עמ' 439.

11 אשל, עמ' 40-47.

12 Yitzchak Kerem. "Baruch Uziel", *Encyclopedia Judaica Yearbook* 1990/91 p. 430 12

התרשם, כי בדרך זו בלבד העניין לא יתקדם, הוא פנה לעזרת אבא חושי, שהיה מזכיר מועצת פועלי חיפה, ושידל אותו להצטרף ל"וועדת הים". אבא חושי עשה כן והפעילות נכנסה להילוך גבוה.¹³

באותה עת לא היה מתן הסרטיפיקטים מעשה נדיב. היטלר עלה לשלטון בגרמניה ויהודים בגרמניה התחילו לחשוב על עלייה לארץ כפתרון. מצב דומה היה ברומניה, כאשר עלה לשלטון צורר יהודים. אבא חושי פנה למשה שרת (שרתוק), איש המחלקה המדינית של הסוכנות, וביקש ממנו לשלוח 15 היתרי עלייה למשרד הארץ-ישראלי בשאלוניקי, עבור סבלים שאלוניקאים. העניין סודר בקלות יחסית וב-28.2.1933 עלו 15 הסבלים הראשונים לארץ-ישראל והתגוררו בחיפה. הם התחילו לעבוד בנמל ב-1 לאוגוסט 1933, ואז התברר, שהם היו די חלשים ולא עמדו במשימה. כן התברר, שהם לא היו סבלים כלל. ההסתדרות הציונית ביוון מסרה את הבחירה ל"מומחה" והאיש ניצל את ההזדמנות לקבל שוחר מכמה מועמדים לעלייה והרכיב את הקבוצה מחלבנים ואנשי מלאכות אחרות, אך לא היו בהם סבלים.¹⁴

לאחר מאמצי שיכנוע רבים, כאשר אבא חושי הכין שאין הם סבלים, הוא הסכים לתת עוד אפשרות לסבלים שאלוניקאים לעלות לחיפה, אך הפעם נסע הוא-עצמו לשאלוניקי כדי לבחור את המועמדים. לפי עצת מוריס רפאל, עולה מיוון ובעל משרד לסוכנות אניות בחיפה, הוא לא סמך על מנהלי עבודה וראיסים, ובחר את אלה שעבדו בסבלות ממש. אבא חושי בחר בעצמו את המועמדים. כמשך תשעה ימים ערך ביקורים בנמל, נפגש עם סבלים בעבודתם ובכתיהם, התארח במועדונים והכיר את אורח חייהם. הוא ראה סבלים שנשאו על גבם משאות כבדים, וסטיכדורים (פורקי אניות) אשר ידעו את כל סוגי העבודה באונייה. לאחר בחינות מדויקות והסתכלות אישית על כל אחד ואחד לחוד בעבודתו בנמל, הוא בחר 100 איש כשכיל העבודות בנמל חיפה. הוא שוחח עם כל פועל לחוד, הסביר להם היטב את קשיי העבודה בנמל חיפה, וסידר חוזה עבודה מיוחד; הוא קיבל ידיעות מוועדי השכונות ומוועדי הקהילה על אופי חייהם של הנבחרים, כי היו בין הפועלים בשאלוניקי קומוניסטים, מעשני חשיש ומשחקי קלפים וכו'.

100 איש נבחרו לעלייה, בתקווה שיושגו הסרטיפיקטים הדרושים, ובתוך חודשיים-שלושה יעלו הסבלים ארצה ויתחילו לעבוד בנמל חיפה. ועם זאת, לאחר שאבא חושי שמע על הרדיפות הבלתי פוסקות מצד הממשלה והפועלים היוונים

13 שאלוניקי, עיר ואם בישראל, ירושלים-תל-אביב, המכון לחקר יהדות שאלוניקי, עמ'

350-345.

14 אשל.

האורתודוקסים בנמל שאלוניקי, וראה כמו עיניו את הבתים הדלים ואת הילדים החולים, הרעבים וחסרי התקווה – הוא החליט שצריך לעשות הכל כדי להוציא רבים מהם ככל האפשר ולהביאם לארץ-ישראל. הוא חפץ להביא לחיפה את אנשי שאלוניקי הבקיאים בעבודה קשה, לעבודה בשוק, ברכבת ובנמל. שכן בעיר חיפה היו באותה עת מאות סבלים ערבים וכמעט לא היו יהודים שעבדו באותו מקצוע.¹⁵ יחד עם אבא חושי, באה לארץ קבוצת עולים שנקלטה יפה, עם גלי העלייה שבאו בעקבותיהם. בהתחלה השתכנו הסבלים באולם "מכבי". לא ידוע כמה סבלים בדיוק הגיעו לחיפה. יהודה ברוך סיפר, שבשלוש הקבוצות שהביא אבא חושי נמנו 36 סבלים ו-35 סטיברורים. אבא חושי כעס כשגילה, שהמשרד הארץ-ישראלי נטל עשרות רשינות עלייה ובמקום למסור אותם לסבלים העביר אותם לאנשים שאינם ימאים. ועוד ציין ברוך עוזיאל, שלאחר שהקבוצה הראשונה נקלטה באו אחריה "עוד קבוצות בוז אחר זו – 300 משפחות סבלים ועובדי נמל אחרים".¹⁶

300 אנשי הים השאלוניקאים ומשפחותיהם הגיעו לחיפה והגברים ובעלי המשפחות עבדו בנמל חיפה. הודות לכך, היה הנמל פתוח לקליטת עולים ולהברחת נשק ליישוב העברי, בשנים 1936-1939, כאשר נמל יפו היה סגור עקב החרם הערבי. אז גם היה תפקיד מרכזי ליהודי שאלוניקי בבניית נמל תל-אביב ופתיחתו.¹⁷

אברהם רקנטי, כנציג "המזרחי" והרוויזיוניסטים בשאלוניקי, פעל דרך המשרד הארץ-ישראלי, שבו היה ייצוג לאגודת "המזרחי". הוא פנה ליצחק גרינבאום מהסוכנות היהודית בירושלים, ולמרות ההתנגדות של הציונים הכלליים בשאלוניקי, הוא קיבל מכתב מהסוכנות שהעניק ל"מזרחי" את הזכות המלאה להשתתף בחלוקת הסרטיפיקטים לעובדי הנמל. הוא עזר לעליית פועלי נמל מוכשרים ושומרי מסורת משאלוניקי, ש"כבוא העת הפגינו את דבקתם בעיקרי היהדות, בהתקוממותם נגד כפיית עבודה בשבתות בנמל חיפה". כ-1934 פנתה אליו משלחת גדולה של עובדי הנמל השאלוניקאים בחיפה, שמחתה על העבודה שנאלצו לחלל את השבת בעבודתם בנמל. אותם אנשים אילצו בזמנו את שלטונות שאלוניקי לשבות בשבת, ודווקא בארץ-ישראל הם הוכרחו לחלל את השבת. אברהם רקנטי שיגר מכתב להסתדרות "המזרחי" בירושלים וביקש לנקוט אמצעים לביטול המצב הבלתי נסבל. לאחר פגישתם של הרב מאיר ברלין, הרב יהודה ליב הכהן פישמן (מימון), ויהושע השל פרכשטין (מראשי "המזרחי") עם הנציב העליון הבריטי, התערב הנציב והושגו התוצאות הרצויות.¹⁸

15 שם, עמ' 44-45. יצחק רפאל מולכו. ימאים שאלוניקאים בישראל: חזון והגשמה, ירושלים, תשי"א, 1951.

16 רקנטי, כרך ב', עמ' 440-441.

17 שם, כרך א', עמ' 218.

18 Yitzhak Kerem. "Abraham Samuel Recanati", *Encyclopedia Judaica Yearbook*, 18

במארס 1935 נוסדה חברת סירות לטעינה ופריקה על-ידי קמחי, אסטרונג ושות'. מטרתם הייתה לארגן פריקה וטעינה וכן הובלה בנמלי ארץ-ישראל על-ידי סירות מיוחדות לכך, וסידור המטענים באוניות. בשאלונית הייתה להם חברה מבוססת דומה. כוונתם הייתה להעסיק בחברה כ-50-60 משפחות משאלונית ולהביא 12 סירות. מרכזה החברה נועד להיות חיפה.

החברה פנתה למחלקת העלייה של הסוכנות, לבקש 10-12 סרטיפיקטים כדי להעלות 10 משפחות של משייטי סירות מומחים. הבקשה נענתה בחיוב, ובעקבות זאת נשלחו ארצה 13 ספינות משא, ושתי ספינות גרר. עובדי החברה הצליחו לייסד בחיפה חברה משגשגת ותרמו את חלקם בכיבוש העבודה בנמל חיפה על-ידי עובדים עבריים. ערב הקמת המדינה לחמו בני שאלונית במלחמת העצמאות והם היו בין הראשונים שכבשו את נמל חיפה והשתלטו עליו.¹⁹

בשנת תרפ"ה היה המאמץ הראשון, באמצעות עבודות עקיפין, לרכוש עמדות בנמל יפו. קבוצת סבלים ועגלונים שאלוניתקים התארגנה להסיע סחורות של סוחרים יהודים, מנמל יפו למקומות אחרים בסביבה. שלמה ונציה, אחד מאבות העלייה משאלוניתקי, סיפר, ש"קבוצה זו הנהיגה שיטות חדשות בהרמת המשאות הכבדים, שהערכים לא ידעום ולא שיערום לפניה. עבודתם המסודרת והיעילה הייתה לשיחת היום של השלטונות המנדטוריים והערכים כאחד".²⁰

נתן אלאוף, מטובי הכוחות משאלוניתקי שעסקו בתחבורה ימית ותעופה בין-לאומית, עלה ארצה בשנת תרצ"ג, בפעם השנייה. הוא קרא לפתוח קוראנויות קבוע עבור העלייה הגוברת מארצות הבלקאן, שיקשור את חופי ארץ-ישראל עם הנמלים של האיים היווניים וארצות הים התיכון. הוא רצה להשתמש בשאלוניתקי כנמל מעבר לעליות מפולין ומרכז-אירופה, מה שיחסוך הוצאות למוסדות היהודיים. אלאוף שכנע את החברה הפולנית לתעופה "לוט" שהוא היה בא-כוחה ביוון, לפתוח קו ישיר מפולין לארץ-ישראל דרך בוקרשט, שאלוניתקי ואתונה, רעיון שהתגשם רק בתרצ"ו.

בני שאלוניתקי שעסקו בימאות – שכללו את הפירמות "צלמונה", "ביז'ה" ו"אלאוף" – תרמו תרומה ניכרת לכיבוש הים וחיזקו את הקשרים המסחריים עם האוניות הזרות. בתרצ"ב ביקר בארץ משה מתיה, כדי ללמוד את בעיות הנמלים בחיפה וביפו, וכדי להדריך את עליית הספנים, ביניהם הפירמות הידועות "קמחי ואיסטרונג" ו"האחים צרפתי".

בשנת תרצ"ו נפתח הנמל היהודי הראשון בארץ – בתל-אביב. אילולא

403, p. 1989-1988, כרם, "תולדות...".

19 רקנטי, כרך ב', עמ' 440-441.

20 כרם, "תולדות...".

עובדי-הנמל השאלוניקאים, שלא פעם סבלו צרות צרורות ממתחריהם הערבים, לא היה הנמל קם. בזמן החרם הערבי, שהטילו המופתי הירושלמי והוועד הערבי העליון על היישוב היהודי, נמנע מהיהודים להשתמש בנמל יפו. לכן נעשה מאמץ לפתוח נמל אלטרנטיבי ולייסד את נמל תל-אביב. יצחק רפאל מולכו תיאר את בניית נמל תל-אביב במילים אלה:

בלי כל ציוד, בגשר רעוע, בסירות לא-סירות, התחילו השאלוניקאים בעבודת הקודש להסרת ההסגר.. כשמים באו עד הצוואר וגלי הים הסתערו על גופותיהם. בני שאלוניקי יורדי הים המובהקים, העבירו את מטעני האניות אל החוף ושירת התחיה בניהם. אשרי עין ראתה כל אלה! דמעות גיל הרטיבו את פני כל הצופים במחזה הנהדר, שגאון האומה לא נשבר כלל וכלל, ועם ישראל חי, חי וקיים, חי וקיים!²¹

כאות הוקרה וזיכרון למעשה רב זה, הקים "החבל הימי לישראל" בתל-אביב, ליד הנמל, את בית יורדי הים – מועדון מפואר על שמו של הציוני השאלוניקאי הדגול, המנוח דוד בן יצחק פלורנטין, ממבשרי התחייה הצייונית בקרב התפוצה הספרדית. בנמל תל-אביב התגברה המלאכה כשהועברו כלי השיט של האחים צרפתי וקבוצות אחרות מחיפה, בעקבות מאורעות הדמים בחיפה ומצאו כאן כר לפעולה, בראשותו של יהודה רוזן. ואולם, בחיפה עצמה הורע המצב עוד יותר בשנת תרצ"ח, כשהטרוריסטים הערבים התנפלו על העגלונים השלוניקאים שבנמל, גנבו מהם את כלי-הרכב וסוסייהם והשאירו כחוסר כל. במקום לבוא לעזרתם הפנו אותם שלטונות המנדאט שבנמל למוסדות הלאומיים. העסקנים השאלוניקאים בתל-אביב ובירושלים ניסו להשפיע על הוועד הלאומי לתמוך בהם, ולהצילם מחרפת-דעב כדי שיוכלו להחזיק מעמד, עד יעבור זעם.²²

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה נפסקו המאורעות ובמרץ מוגבר חודשה העבודה בכל נמלי הארץ. בתקופת המלחמה תרמו אנשי הים ועובדי הנמלים יוצאי שאלוניקי תרומה גדולה, למאמץ המלחמתי נגד השלטון הנאצי הארור.

ב-1935, יסדו ליאון רקנטי ("יו"ר הקהילה היהודית בשאלוניקי), משה קרסו, יצחק ארואסטי ויוסף אלכו את בנק דיסקונט בע"מ, שהיה לימים בנק דיסקונט לישראל. הבנק סיפק עבודה למאות, אם לא לאלפי ספרדים ביישוב והיה לגורם

21 יצחק רפאל מולכו. ימאים שאלוניקאים בישראל: חזון והגשמה. ירושלים, תשי"א, 1951; יצחק רפאל מולכו, "תנועת הפועלים של כיבוש הים בישראל על-ידי ימאי שאלוניקי ומסביב לתחיה הלאומית במרכז היהודי-ספרדי של הבאלקנים". אוצר יהודי ספרד: לחקר תולדות יהודי ספרד ותרבותם. ספר ט'. ירושלים, תשכ"ו, 1966. עמ' 24-40.

כלכלי חשוב במשק הישראלי לאחר קום המדינה.²³

אנשי עסקים, ובראשם יוסף עוזיאל, יסדו את אגודת "לשדה", אשר יסדה את המושב צור-משה, בעזרת הפדרציה הציונית ביוון. המושב הוקם ב-1937 כחלק מיישובי "חומה ומגדל", והנציח את שמו של ד"ר משה קופינאס, נציג שאלוניתאי (אמנם יליד יאנינה ותושב ולוס) לפרלמנט היווני, אשר יזם את הרעיון של הקמת מושב חקלאי בארץ-ישראל כבר ב-1918. קופינאס נסע ברחבי יוון, לקהילות יהודיות רבות, כדי לאסוף כסף למטרה זו. המשרד המרכזי של הקרן הקיימת לישראל ביוון, ששכן בשאלוניקי ונוסד בעזרת הפדרציה הציונית של יוון ותנועת "המזרחי", השלים לסכומים שאסף קופינאס – 10,000 לירות זהב, לייסוד מושב העובדים צור-משה. הקק"ל לא דרשה את הכסף והעבירה לקבוצה את האדמה בתנאי שיעבדו אותה. המאמצים המתמידים של הפעיל הציוני השאלוניתאי בארץ-ישראל, דוד פלורנטיין, עזרו לחזק את היישוב, והוא יצר את הקשרים עם תנועת המושבים והסוכנות היהודית, וליווה את הקבוצה ברגעיה הקשים ביותר. למרות בעיות הדיוור, המים והסתננויות תכופות של ערבים, היה למתיישבים היוונים הרצון להצליח והכוח לסבול את הקשיים הרבים.²⁴

לדברי יוסף אליהו, מחצית המשפחות במושב הן היום מיוצאי יוון, ובתוכן כ-30 משפחות מוצאן מקסטוריה. מספר זה נראה מופרז למדי לכותב שורות אלה (לאחר היכרות רבת-שנים וראיונות עם תושבי המקום). רוב המשפחות היווניות באו משאלוניקי ותסאליה. בגרעיון המייסד היו בעיקר יוצאי שאלוניקי.²⁵ באמצעות "לשדה" קידם ליאון רקנטי את הרעיון של העברת חלוצים מהבלקאן לחקלאות. בעזרתו, כנשיא חברת "בנים לגבולם", קמו עוד יישובים ספרדיים, כמו המושב כפר חיטים (של יוצאי בולגריה), והמושבים בית חנן ובית הלוי, שהוקמו וחזוקו.²⁶

בשאלוניקי היה לחוות ההכשרה תפקיד חשוב בהכנת הנוער להתיישבות חקלאית בארץ-ישראל. ב-1931-1932 נשלח צבי הרכבי לשאלוניקי, כשליח מתנועת "תורה ועבודה" (תנועת "מזרחי הצעיר"). הוא הקים בשאלוניקי את תנועת "החלוץ"

23 הארי רקנטי, רקנטי, אב ובנו, ירושלים, כנה, 1984.

Yitzhak Kerem, "Leon Recanati", *Encyclopaedia Judaica Yearbook* 1990/91.

p. 385

24 Kerem; "כפר קופינאס", הארץ, 20.1.38; ארכיון עבודה. IV235 RSI/582; יוסף אליהו,

זכרונות על קורות קהילת קסטוריה במאה העשרים, נתניה, בני שאקו, 1983. עמ' 24-26.

L'indépendant. 52e année, Jeudi 16 Septembre 1937, p. 3; Mardi 28 Septembre

1937, p. 3

25 יוסף אליהו, עמ' 29; מיכל גולן (עורכת), יובל לצור-משה, סיפורו של מושב, תרצ"ז-תשמ"ז,

1937-1987, הוצאת מושב צור-משה, 1987.

26 Kerem, "Leon Recanati", *Encyclopedia Judaica Yearbook* 1990/1991, p. 385

המזרחי", וזו סייעה לתנועת ההעפלה לארץ-ישראל. יחד עם משה ברזלאי, ערך הרכבי את הפרסום ישראל. ב-1931, בהשפעת הרכבי, התארגנה קבוצה ראשונה של חלוצים צעירים, אשר הייתה בהכשרה של "המזרחי", בחווה שבכעלותו של איש יווני בחוצות שאלוניקי. לאחר שנים של הכשרה נסעו אחדים מהם לארץ-ישראל והצטרפו לקבוצת ההתיישבות "שחל", של תנועת "הפועל המזרחי" ברחובות.²⁷

לציונים הכלליים הייתה חוות הכשרה בשאלוניקי – גן-ירק שאורגן סמוך לעיר. בחווה זו למדו צעירים אחדים לגדל ירקות ולאחר מכן הם עלו לארץ-ישראל כחלוצים, עברו במגדיאל ובנתניה, והיו חלק מהגרעין שיסד את המושב צור-משה.²⁸

גם בשאלוניקי הייתה תנועה ציונית רדיקלית, ב-1933, אך אין עליה ידיעות רבות ולא ידוע אם חבריה עלו ארצה.²⁹

לעומת עליית הסבלים והמתיישבים, רוב העולים היו מהמעמד הבינוני ולא בלטו כלל. הם התרכזו בשכונת פלורנטין ובשכונות האחרות של תל-אביב-יפו (שנזכרו קודם לכן). הם היו יחד עם שאלוניקאים אחרים. עברו ביחד, התפללו ביחד ובילו ביחד. היו ממיטב מנהיגות הקהילה שעלו ארצה – סגן ראש העיר אברהם רקנטי, ליאון רקנטי, דוד פלורנטין, הסנאטור אשר מלאך, ועוד. כמו כן הוקמו בתל-אביב מוסדות רבים – מעין המשך של המבנה הפילנתרופי של הקהילה הספרדית בשאלוניקי, שדאגה לכל צורכי הקהילה. ראשית לכל הוקם המועדון "קדימה", לפעולה למען הארץ, שיועד לציבור הרחב מהבלקאן, ולא ליוצאי שאלוניקי בלבד. המועדון סיפק צרכים פילנתרופיים ותרבותיים כאחד. שם נוהלו פעילות תרבותית ענפה:

שיעורי ערב לעברית, ארגון חוגים שונים, הרצאות על בעיות הארץ וידיעתה, טיולים, מסיבות תרבותיות בנוסח החדש המתהווה כאן בארץ, שירה עברית, הווי עברי, תפילות בימים הנוראים ועוד. אף שולכו פעילות חינוכית וסוציאלית יחד.³⁰

תחת גגו של המועדון הוקמו ופעלו: התאחדות עולי יוון, האגודה להתיישבות חקלאית, קרן למתלמדים ע"ש ליאון רקנטי (הוקמה ב-1938), מטבח זול לנצרכים, קרן להקמת בתים לפועלי נמל חיפה, המכון לחקר יהדות שאלוניקי

27 שאלוניקי עיר ואם בישראל, עמ' 122-123.

28 שם, עמ' 114.

29 ארכיון ציוני, ירושלים, A126/486, מכתב ממנהם בן-דובי, נשיא אגודת ציונית-רדיקלית "ארצנו" ליצחק גרינבאום, שאלוניקי, 16.7.1933, [צורפתית].

30 שאלוניקי עיר ואם בישראל, עמ' 337.

ומועצת המוסדות המרכזית. בנוסף לכך, בחסות המועדון הוקם מועדון הצופים ביפו, על שם יצחק שלם ז"ל – מייסד וגזבר מועדון "קדימה". כמו גופים ספרדים רבים, דאגה העדה אף לצרכים הרפואיים של החברים. וכן הוקמו בתי-כנסת אחדים באזור תל-אביב-יפו: "אליהו הנביא", "שמחה הדר קודש" בית הדר קודש, בית-הכנסת "יוסף ובנימין שושנה", ו"היכל יהודה".

מאוחר יותר הוקמו בית-האבות על שם ליאון רגנטי, הקרן למפעלי תרבות אלשיך, ארגון ניצולי מחנות ההשמדה מיהודי יוון וקופת חולים רמב"ם. קופה זו הושיטה עזרה רפואית לכאלף חברים ואף ללא-חברים מעולי ארצות שונות, כדוגמת החברות "המוטואליות" שהיו נהוגות בשאלוניקי³¹.

העלייה הגדולה של יהודי שאלוניקי בשנות השלושים הניחה תשתית חשובה לפיתוח הנמלים בארץ וייהודם. העולים בגל העלייה הגדול שהשתקעו בתל-אביב רבתי הניחו תשתית חשובה לתל-אביב-יפו. אוכלוסייה צנועה זו עשתה רבות, ובלי להתבלט יותר מדי, ודאגה לעצמה ולעדה הספרדית כולה. למנהיגות שהגיעה משאלוניקי לארץ-ישראל הייתה יכולת ארגון יוצאת דופן; אך אותה עלייה גם פערה חלל בקרב המנהיגות שנשארה בשאלוניקי – דבר שהיה גורלי בתקופת השואה. בהתיישבות – הקמת צור-משה הייתה מעשה מייגע ומתמשך; ואולם, הדבר קבע תקדים לייסוד שלושה מושבים של יוצאי יוון לאחר השואה וכתקופת הקמת המדינה – המושבים נווה ימין, טל שחר ודוד. גם לקיבוץ גבעת ברנר הגיעה קבוצה, לאחר מלחמת העולם השנייה.

לירושלים הגיעו מעטים, כי יהודי שאלוניקי העדיפו ערים לחוף הים התיכון. לאחר עמל קשה הגיעו העולים השאלוניקאים משנות השלושים למעמד כלכלי איתן ונות. נוכחותם בארץ-ישראל הצילה אותם מהשמדה במחנות המוות בשנים 1943-1945. מעטים חזרו לשאלוניקי, וחרצו בכך את גורלם להירצח באושוויץ-בירקנאו, מאוחר יותר. העולים שהשתרשו בארץ נלחמו במלחמות ישראל וגידלו משפחות. הם התערו בתרבות ישראל, ואף נהגו כבוד בדת ובמסורת, אף שהשפעתם בארץ הייתה מצומצמת לעומת מה שהיה נהוג בשאלוניקי. עם זאת נשמרו התכונות האירופיות של עולי יוון והם לא התמזגו בתרבות המזרחית.

בעקבות השואה, שנספו בה קרובי משפחה רבים, הקימו דור העולים, יחד עם עולים-ניצולים שעלו באמצע שנות הארבעים, ובכללם בני הדור השני לניצולי השואה, מפעלי הנצחה רבים וגם בימינו אלה עדיין ניכרת בישראל נוכחות של יוצאי שאלוניקי שראשיתה בעלייה השאלוניקאית הגדולה בשנות השלושים.